kelijkerwijs beknopt zijn, gaat men hier en daar behoorlijk kort door de bocht. De Internationale Rode Hulp ondersteunde niet 'de Duitse anti-nazi's' (p. 25) in het algemeen, maar wel hoofdzakelijk leden van de KPD/KPÖ en al helemaal niet onvoorwaardelijk. De inleiding op het hoofdstuk 'De massa-organisaties' (p. 111) gaat te makkelijk voorbij aan het feit dat de KPB vaak (en al dan niet openlijk) dergelijke entiteiten zocht te controleren, voor zover het al niet ging om mantelorganisaties. En dat het Molotov-Von Ribbentrop pact 'niet van die aard [was] dat het antifascistische beleid van de KPB-PCB werd gewijzigd' is vandaag evenmin vol te houden (p. 23). Hoewel er uitdrukkelijk naar wordt gestreefd de geschiedenis van de KPB te tonen 'zonder leiders op te hemelen of helden te creëren' (p. 11) kan men *Camarades/Kameraden* bezwaarlijk kritisch noemen; dat was ook niet echt de bedoeling. Toch is het een gemiste kans dat de minder illustere facetten van de partijgeschiedenis niet aan bod komen, des te meer waar het precies de relatie van de partij met haar leden betreft. Kaders die door het Komintern-apparaat zijn vermalen, zoals een Marc Willems[3], blijven bijvoorbeeld onvermeld. Ook de Politieke Controlecommissie (waarvan de individuele dossiers één van de boeiendste onderdelen van het KPB-archief vormen) wordt niet vernoemd.

De auteurs lijken te hebben geworsteld met de tweetaligheid van het boek en haar lezerspubliek. Het is ronduit ongelukkig dat *Camarades/Kameraden* twee bibliografieën telt met totaal andere werken. De nauwkeurigheid van de wederzijdse vertaling is niet onberispelijk en ook de eindredactie is soms onzorgvuldig. Zo ontbreekt in de Nederlandse tekst dat Belgische en geïmmigreerde militanten samen strijden (p. 185-186); de syndicale acties in ACEC Gent (p. 186-187) en voor Fabelta en RBP in Antwerpen (p. 186, 188) staan daarentegen enkel vermeld in het Nederlands. De negen *Scottsboro Boys* worden er zeven in de Franse tekst (p. 152), en op p. 151 ontbreekt zelfs een volledige alinea in het Nederlands. Dergelijke slordigheden doen afbreuk aan de meer dan lovenswaardige inspanningen die de auteurs hebben geleverd.

De KPB was een nationale partij en *Camarades/Kameraden* brengt dan ook een Belgisch verhaal, dat eindigt in 1995 bij de opsplitsing in autonome Vlaamse en Franstalige partijen. Vandaag zetelen in bijna alle parlementen van het intussen gefederaliseerde België opnieuw communisten, zij het van een andere strekking dan de oude KPB. Misschien had een nawoord hier niet misstaan. Het Belgisch communisme blijkt immers, 100 jaar na de stichting van de KPB, springlevend te zijn.

Gertjan Desmet

STEVEN DEBAERE, PETER DEBAERE
Naar jouw Amerika en terug. Brief aan Anna
Kapellen, Pelckmans, 2022, 292 p.

Tijdens de tweede helft van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw kende emigratie naar Noord-Amerika een forse stijging. Maar liefst 52 miljoen Europeanen emigreerden tussen 1860 en 1914 naar een overzeese bestemming. Zo'n 37 miljoen onder hen kozen voor Noord-Amerika. Ook Vlamingen zouden hun kans wagen. Met ongeveer 3.000 vertrekken per jaar werd de periode 1900-1920 het hoogtepunt van de Vlaamse migratie naar Noord-Amerika.

In deze context speelt het verhaal van Anna Remmerie zich af, de grootmoeder van econoom Peter Debaere (University of Virginia) en historicus Steven Debaere (Hogeschool Vives). Samen reconstrueerden de broers het migratieverhaal van hun grootmoeder die in 1921 aan boord van de ss France stapte in Le Havre. Die boot bracht haar naar de Verenigde Staten. Ze bleef er aan de slag als dienstmeisje tot in 1932, wanneer ze terugkeerde naar haar geboortestreek en een lokale vlashandelaar huwde.

Zoals de titel doet vermoeden, is *Naar jouw Amerika en terug. Brief aan Anna,* geen klassiek

3. Zie José Gotovitch, "WILLEMS Marc. Pseudonymes: GIRARD Jean (DBK)" in *Le Maitron. Dictionnaire biographique. Mouvement ouvrier. Mouvement social,* https://maitron.fr/spip.php?article76109, laatst geraadpleegd op 28 augustus 2023.

academisch of historisch werk. De inleiding van deze publicatie bevat dan ook geen historiografische kadering, maar zet in op de band tussen de auteurs en hun grootmoeder, de hoofdrolspeelster in het verhaal. Het relatief beperkte aantal referenties en de schrijfstijl geven eveneens aan dat het boek voor een breder publiek bedoeld is. Het verhaal werd immers geschreven als een lange brief aan en voor hun grootmoeder. De auteurs schrijven in de 'wij-vorm': pas in de epiloog geeft elke broer duiding bij de eigen motivatie. Daaruit blijkt dat de auteurs niet enkel een familiegeschiedenis wensten te schrijven. Omdat de geschiedenis lang vanuit het maatschappelijk dominante perspectief werd geschreven, bleven andere groepen lang onderbelicht. Met een boek vanuit het gezichtspunt van een eerder kortgeschoolde dienstmeid, willen de broers bijdragen aan de traditie die ook aandacht besteedt aan de groepen die in de marge van de geschiedschrijving stonden.

De broers trachten het parcours van hun grootmoeder zo nauwgezet mogelijk te reconstrueren. Dat doen ze aan de hand van correspondentie en foto's uit het familiearchief, getuigenissen, artikels uit de krant en de literatuur, nog ander archiefmateriaal en herinneringen. Het onderzoek dat aan de basis van het boek lag, is omvangrijk en vooral heel transparant en gevarieerd. De auteurs spaarden geen moeite om de puzzel van het verhaal van hun grootmoeder, maar ook dat van de passanten in haar leven, te leggen. Via het leven van Anna Remmerie raken de auteurs veel verschillende thema's aan: de bewogen jaren 1920 in de VS, de levensomstandigheden van Afro-Amerikanen in die periode, racisme, missiewerk en de kolonies en natuurlijk de levensomstandigheden van dienstmeiden.

De grote kracht van het boek blijft echter in het persoonlijke migratieverhaal van Anna Remmerie zitten. Hoewel de auteurs verdienstelijke pogingen ondernemen om de individuele geschiedenis van hun grootmoeder te vervlechten met de meer globale geschiedenis, laten die passages de lezers soms op hun honger zitten. Hoewel de auteurs lof verdienen voor de aandacht die ze besteden aan de sociale, economische of culturele wereld waarin hun grootmoeder zich bewoog, voelen de vele zijsprongen niet altijd even natuurlijk aan en brengen ze vaak niet zoveel nieuws aan het licht. De meest interessante episodes in het verhaal zijn daarom de fragmenten die betrekking hebben op het leven van Anna Remmerie zelf. Hoewel er intussen al heel wat inkt gevloeid is over de mechanismen achter migratiebewegingen, tonen weinig werken zo concreet aan hoe pakweg fenomenen als stapsgewijze migratie (bv. p. 32), migratienetwerken, terugkeermigratie of push- en pullfactoren in de realiteit werkten of werken. Ook bewijzen van emancipatie (bv. p. 145, brief waarin Remmerie aangeeft zelfstandig een huis te willen kopen met haar spaarboekje) en de regelmaat waarmee Remmerie van betrekking wisselde (bv. p. 153), geven een mooi inzicht in respectievelijk de minder publiek zichtbare vormen van agency en de mobiliteitsgraad van huispersoneel in die periode. De archiefstukken bieden met andere woorden treffende illustraties bij hoe migratiebewegingen in die periode verliepen en welke overwegingen en aspiraties erachter schuilgingen.

De beslissing om terug naar haar geboortestreek te keren, vond plaats nog voor de Grote Depressie intrad, achterhaalden de broers. Dat Remmerie terugkeerde, was niet zo uitzonderlijk. Drie op tien emigranten keerden namelijk na verloop van tijd terug en vaak was dat van meet af aan de bedoeling. Het blijft voorlopig een mysterie waarom een geëmancipeerde, jonge vrouw met een mooi spaarboekje er uiteindelijk voor koos om niet in de VS te blijven, geven de auteurs toe. Daarmee bewijzen de broers nogmaals dat ze in hun onderzoek openstonden voor de minder gekende motivaties achter migratiebewegingen. In tijden waarin migratiebewegingen vaak heel simplistisch en eenzijdig worden afgeschilderd, is dat geen overbodige luxe. De meerwaarde van dit verhaal ligt dan ook vooral bij de erg waardevolle studie van het persoonlijke bronnenmateriaal dat Anna Remmerie naliet en de blik die dat materiaal op een complex fenomeen als migratie werpt.

Ellen Debackere